

University of Groningen

Inleiding

Voerman, Gerrit

Published in:
De Vrijzinnig-democratische traditie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1991

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (1991). Inleiding. In G. Voerman (editor), *De Vrijzinnig-democratische traditie: VDB tussen Socialisme en Liberalisme* (blz. 9-11). Wiardi Beckmann Stichting.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De vrijzinnig-democratische traditie

VDB TUSSEN SOCIALISME EN LIBERALISME

G. Voerman e.a.

Dit boek kwam tot stand in samenwerking met het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de rijksuniversiteit Groningen en het Documentatiecentrum voor Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam

© 1991 Wiardi Beckman Stichting
Omslag en typografie Leo de Bruin
Zetwerk Huisdrukkerij Partij van de Arbeid
ISBN 90 72575 21 0

Te bestellen door overmaking van f 20,- op postgiro 3479700 t.n.v. PvdA-brochures, Amsterdam, met vermelding van bestelnummer 761.

Wiardi Beckman Stichting
Amsterdam

Inhoud

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	9
J. HARMSSEN Om de democratie	13
R.A. KOOLE Twee gezichten van de vrijheidsliefde progressieve en conservatieve liberalen in de eerste helft van de twintigste eeuw	32
P. DE ROOY Het zout in de pap de verhouding tussen vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten	54
H. SPIJKERMAN De interne verhoudingen binnen de VDB in de jaren dertig	74
G. VOERMAN Het einde van een politieke koorddans de overgang van de VDB naar de PvdA	88
E.C.M. JURGENS De PvdA als loot van de vrijzinnig-democratie	113
H.J.L. VONHOFF De VVD als geestelijke nazaat van de VDB	118
J. KOHNSTAMM D66 als de rechtmatige erfgenaam van de VDB	121
DOCUMENTAIRE BIJLAGE VRIJZINNIG-DEMOCRATISCHE BOND (Samengesteld door J. Harmsen)	131
AUTEURS	141

Woord vooraf

De afgelopen jaren is, met de discussie over de 'vernieuwing' van de Partij van de Arbeid, ook de belangstelling gegroeid voor de historische wortels van deze partij en voor de tradities die in 1946 in de PvdA bijeenkwamen. De WBS-publicatie *Sociaal-democratie tussen zakelijkheid en moraal*, eerder dit jaar verschenen, getuigde daar al van.

De vrijzinnig-democratische stroming, belichaamd in de Vrijzinnig-Democratische Bond (1901-1946) vormt een van die tradities. Ze was het onderwerp van een symposium dat op 24 november 1990 in Amsterdam werd gehouden. Initiatiefnemers waren aanvankelijk de werkgroep sociaal-democratische geschiedenis van de WBS (in het bijzonder haar secretaris M. Brinkman) en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Later voegde zich daar als mede-organisator, in de persoon van P. de Rooy, het Documentatiecentrum Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam bij.

De kwaliteit van de gehouden inleidingen en de grote belangstelling voor het symposium waren voor de organisatoren reden om tot publikatie over te gaan. We hopen dat deze bundel de belangstelling voor de vrijzinnig-democratische traditie in ons land verder zal stimuleren - ook buiten de PvdA overigens. VVD en D66 hebben, zoals verderop zal blijken, ook hun redenen om zich met het vrijzinnig-democratische erfgoed verwant te voelen. Verder geven recente discussies over toekomstige regeringssamenwerking tussen VVD, D66 en de PvdA, resp. over samenwerking tussen de bestaande progressieve partijen, het onderwerp extra relevantie.

Graag bedank ik al degenen, onder wie in de eerste plaats de auteurs-inleiders en de genoemde organisatoren, die het verschijnen van deze bundel mogelijk hebben gemaakt.

Speciale vermelding verdienen in dit verband J. Harmsen, E. Jurgens en W. Thomassen, die indertijd als eersten suggereerden om in WBS-verband aandacht aan de VDB te schenken, en G. Voerman, die als redacteur van deze bundel optrad en de inleidingen heeft bewerkt.

P. Kalma
directeur Wiardi Beckman Stichting
november 1991

Inleiding

Middenpartij, sleutelpositie, makelaarsfunctie, contragewicht, 'missing link', bruggenbouwers, evenwichtskunstenaars - wanneer de functie van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en zijn betekenis in de Nederlandse politiek wordt beschouwd, dan geschiedt dat vrijwel uitsluitend in begrippen die de aanwezigheid van polen veronderstellen. Andere benaderingen zijn moeilijk denkbaar, of in ieder geval nog niet toegepast. Voor een deel hangt deze 'polaire' karakterisering samen met de geschiedenis van de Bond. Negentig jaar geleden, op 17 maart 1901, werd de VDB opgericht toen van de Liberale Unie de progressieve vleugel zich had losgemaakt. Vijfenvoertig jaar later, op 9 februari 1946, ging de Bond op in de Partij van de Arbeid. De ontwikkelingsgang van de VDB kende dus een liberaal standpunt en een democratisch-socialistisch eindstation.

Behalve in dit diachronische spanningsveld bevond de VDB zich in de politiek van alledag eveneens middenin een systeem dat werd gekenmerkt door gepolariseerde verhoudingen. Zeker vergeleken bij de huidige situatie, waarin de politieke partijen zich in het midden van het bestel lijken te verdringen, was in de eerste decennia van deze eeuw het politieke centrum tamelijk leeg. Aanvankelijk stonden door de antithese de confessionele partijen en de 'paganistische' liberale en socialistische groeperingen lijnrecht tegenover elkaar. Dit patroon veranderde door de opkomende sociaal-economische scheidslijn, waardoor liberalen en confessionelen gezamenlijk ter rechterzijde tegenover de socialisten kwamen te staan. In dit middelpuntvliedende ideologische krachtenveld was de VDB een van de centripetale factoren. Als een politieke pontonnier trachtte de Bond een brug te slaan tussen de democratische stroming in de katholieke en de socialistische partij.

Ook in deze bundel wordt de VDB grotendeels beschouwd in zijn relatie tot andere partijen. In het eerste, historische deel staat de verhouding tot het liberalisme en socialisme centraal. Het eigene van het vrijzinnig-democratische gedachtengoed wordt beschreven door J. Harmsen, de laatste voorzitter van de Vrijzinnig-Democratische Jongerenorganisatie. Dat de VDB ook in ideologische zin als een 'equipetale', evenwichtzoekende kracht kan worden beschouwd, blijkt duidelijk uit deze excursie door de VDB-beginnelen. Het centrale idee hierin was de bescherming en de uitbouw van de democratie, zowel in politieke als in sociale zin - door het zoveel mogelijk gelijk maken

van de ontwikkelingsvoorwaarden voor iedereen. Het op synthese gerichte beleid had tot doel het bezweren van maatschappelijke tegenstellingen.

De verstandhouding tussen het liberalisme en de VDB wordt onderzocht door de Leidse politicoloog R. Koole. De oorzaak van de scheiding in het liberale kamp zoekt hij in het toegenomen belang van de sociaal-economische dimensie in de politiek. De onderlinge betrekkingen kenden weliswaar periodes van toenadering, maar dit was vooral het gevolg van dreigingen van buitenaf: in 1918 schoven de liberalen wat naar links op toen de revolutie haar schaduw over Nederland wierp; en op hun beurt bewogen de vrijzinnig-democraten zich in de economische en politieke crisis van de jaren dertig rechtsom.

Door de bank genomen hield de VDB toch meer zijn blik op links gevestigd, zo blijkt uit de bijdrage van de Amsterdamse historicus P. de Rooy over de verhouding tussen de sociaal-democratie en de vrijzinnig-democratie. Bij de gangbare kwalificatie van de VDB als een 'middenpartij in algemene dienst' worden door De Rooy kritische kanttekeningen geplaatst. In een soort politieke psychoanalyse van de VDB stelt hij vast, dat de Bond zich min of meer als het geweten van de Nederlandse politiek beschouwde. De ene keer kreeg rechts een vermanend woord toegevoegd, de andere keer werd links bestraffend toegesproken. Dat deze *über-Ich*-functie voortspoot uit een - wellicht onbewust - vrijzinnig-democratisch superioriteitsgevoel, en dan met name ten aanzien van de SDAP, wordt door De Rooy zeer aannemelijk gemaakt.

Na 1930 gaf de VDB voor vele jaren het vertrouwen op dat het met de socialisten wel goed zou komen. Teleurgesteld over de onverantwoordelijk geachte opstelling van de sociaal-democraten ten aanzien van democratie en economie, besloot de Bond tot samenwerking met rechts. De vorming van het kabinet-Colijn met confessionelen en liberalen leidde amper tot interne repercussies, zo constateert de historicus H. Spijkerman in zijn beschouwing over de 'binnenkant' van de VDB in de jaren dertig. Marchants bekering tot het katholicisme zorde later voor meer commotie in de Bond dan de politieke geloofsovergang, die mede aan de achterban gepresenteerd werd als het doorbreken van de antithese.

Door de crisis van de jaren dertig werd de sociaal-economische dimensie van het politieke bestel steeds bepalender. Met de nodige ideologische acrobatiek had de VDB altijd getracht het midden te houden tussen de Scylla van het privé-bezit en de Charybdis van staatsinmenging, zo betoogt schrijver dezes in zijn verhandeling over de opheffing van de VDB in 1946. De buiging van de Bond naar rechts was slechts van tijdelijke aard gebleken. Na 1945 boog de Bond naar links, waarmee zijn koorddans tussen liberalisme en socialisme eindigde in de oprichting van de PvdA.

De VDB mag dan decennia geleden zijn opgeheven, zijn geest is nog steeds vaardig over de Nederlandse politiek - dat mag althans worden opgemaakt uit de moeite die E. Jurgens, H. Vonhoff en J. Kohnstamm als leden van respectievelijk de PvdA, VVD en D66 op het symposium hebben genomen om aan te tonen, dat hun partijen zich als de ware geestelijke erfgenaam van de VDB mogen beschouwen. In het tweede deel van deze bundel zijn hun discussiebijdragen opgenomen.

Jurgens zoekt de overeenkomsten vooral in de sfeer van de mentaliteit: een niet dogmatische, tolerante instelling zou vooral typerend zijn geweest voor de VDB en - op een enkel tijdvak na - voor de PvdA. Vonhoff meent op basis van een vergelijking van de principiële uitgangspunten van de Bond en de VVD dat het liberale karakter van de vrijzinnig-democratie onmiskenbaar is. Kohnstamm van D66, tenslotte, poogt nauwgezet aan de hand van een aantal thema's als de opvattingen over staat en democratie en de positie in het politieke bestel, een analogie te construeren tussen zijn partij en de VDB. Met zijn constatering dat het 'systeemloze' model van de VDB nog het meest overeenkomt met het door D66 beleiden pragmatisme lijkt hij in deze tijd van afnemende ideologische bevangenheid niet alleen het historische gelijk aan zijn zijde te hebben, maar ook de toekomst.

Aan het einde van deze bundel is een documentaire bijlage van de VDB opgenomen. Hierin is door Harmsen een veelheid aan gegevens met betrekking tot de VDB bijeengebracht, zoals een overzicht van de voorzitters van de Bond, de samenstelling van de fracties in de Eerste en Tweede Kamer en overzichten van de kiezers- en ledenaanhang van de VDB.

G. Voerman